

ANTTI PELTONEN

Silminnäkijä myöhäiskeskiaikaisessa todellisuuskäsityksessä

Sir John Mandevillen matka Kiinaan

Mandevillen matkat oli yksi myöhäiskeskiajan luetuimmista teoksista. Kirjoittaja lainasi lähes kaiken materiaalinsa muista kirjoista, muttei maininnut sanallakaan lähteistään. Tämä Mandevillen valitsema strategia avaa mielenkiintoisen näkökulman 1300-luvun silmännäkijäkertomuksiin.

■ Jo pitkään on tiedetty, että keskiajaksi kutsumallamme aikakaudella muodostettiin merkittävä osa länsimaisen yhteiskunnan perusrakenteista. Lisäksi tuolloin otettiin huima määrä teknologisia edistysaskeleita muun muassa maataloudessa ja insinööritieteissä.¹ Kuitenkin edelleen käydään vilkasta keskustelua niin kutsutun tieteellisen, eli empiiriseen havainnointiin pohjautuvan, maailmankatsomuksen syntyhistoriasta.

Edward Grant kirjoittaa teoksessaan *God and Reason in the Middle Ages* kuinka keskeisessä asemassa järki ja logiikka olivat keskiajan nuorissa yliopistoissa. Hän selvittää muun muassa 1100-luvulla uudelleen löydettyjen Aristoteleen tekstien vaikutusta oppineiden maailmankuvaan.² Grant muistuttaa, että vaikka varsinainen empirismi syntyi vasta uudella ajalla, oli se luon-

1. Lynn White Jr. (1962) *Medieval Technology and Social Change*, Oxford: Oxford University Press, passim. – Haluan kiittää kaikkia tätä artikkelia kirjoitusvaiheessa kommentoineita. Etenkin fil. tri Antti Ruotsalan rakentava kritiikki oli suureksi avuksi.

2. Toledon (v. 1085) ja Sisilian (v. 1091) muslimeilta takaisin valloittamisen jälkeen kristityt oppineet pääsivät käsiksi satoihin kadonneiksi luultuihin arabian ja kreikan kielisiin antiikin teksteihin. Viimeistään 1200-luvun kuluessa suuri osa näistä oli käännetty latinaksi. Edward Grant (2001) *God and Reason in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 85–87.

nollinen jatke viimeistään 1200-luvulla muotoutuneelle ajatusmallille: jos argumentointi tai auktorin kirjoitukset johtivat havaintojen vastaiseen lopputulokseen, nähtiin vian olevan päättelyketjussa tai teoriassa, ei havainnoissa. Aristoteelisen ajatusmallin mukaan todellinen tieto olisi löydettävissä maailmaa ja sen ilmiöitä tarkastelemalla. Tiede muuttui vähitellen totuuden omistamisesta sen etsimiseksi.³

Aristoteelisten ajatusten vaikutus myöhäiskeskiajalla näkyy hyvin myös aikakautensa luetuimpiin teoksiin kuuluneessa *Mandevillen matkoissa*.⁴ Kyse on 1350-luvun puolivälin tienoilla Englannissa tai Pohjois-Ranskassa normanniranskaksi kirjoitetusta kuvitteellisesta matkakertomuksesta ritari John Mandevillen⁵ matkasta Jerusalemin kautta kauas itäiseen Kiinaan. *Mandevillen matkat* on koostettu liittämällä lukuisien matkakertomusten ja maailmankuvausten tietoja toisiinsa. Mukana on myös teoksen kirjoittajan omakohtaisia tulkintoja ja mielipiteitä.⁶

Mandeville kertoo muun muassa, kuinka hän matkatessaan aina vain etelämmäs tapasi lopulta maapallon toisella puolen asuvia ihmisiä. Hän myös toteaa, että maa-

pallon ympäri on mahdollista purjehtia.⁷ Kirja on kirjoitettu tavalla, joka sai aikalaislukijan uskomaan kirjoittajan todella tehneen kertomansa kaltaisen matkan. Yksi uskottavuuden perustekijöistä oli Mandevillen ilmeinen perehtyneisyys aikansa oppineiden ja matkaajien kirjoituksiin.⁸

Se että kirjan sisällöstä merkittävä osa on ammennettu aiempien auktoireiden kirjoituksista, oli keskiajalla täysin hyväksyttyä, jopa välttämätöntä. Periaatteessa teos oli sitä uskottavampi, mitä useammasta lähteestä kirjoittaja oli tietonsa yhdistänyt. Kirjoittajan tehtävä oli vain valita, mitä aiemmasta tiedosta hän piti oikeana ja mitä vääränä.⁹ *Mandevillen matkat* on näiltä osin hyvin tyypillinen keskiaikainen maailmankuvaus.¹⁰

Jostain syystä Mandeville ei kuitenkaan mainitse lähteitään. Lähes kaikki kirjaan kirjoitettu vaikuttaa olevan kirjoittajan omaa havaintoa. Tätä näennäistä silminnäkiäkuvausta näyttää tukevan vain yksi ulkoinen auktoriteetti: suuri määrä lainauksia Raamatusta. Näin *Mandevillen matkat* ilmeisesti vältti edellisellä vuosisadalla kirjoitetun *Marco Polon matkojen* kohtalon tulla leimatuksi mielikuvituksen tuotteeksi. Vielä ei pelkkä silminnäkiäkuvaus yksinään riittänyt, ja Raamattu oli tietenkin paras ja turvallisin valinta kirjan tärkeimmäksi auktoriteetiksi.¹¹ Mandevillen ratkaisu osoittautui

3. Grant (2001) 1–7, 149–150 ja 348–355. Ks. myös Simo Knuuttila (1998) *Järjen ja tunteen kerrostumat*, Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 19–21.

4. *Mandevillen matkoista* on säilynyt yli 250 käsikirjoitusta, eli kolme kertaa enemmän kuin esimerkiksi Marco Polon matkojen käsikirjoituksia. Kirja käännettiin ennen löytöretkiä ainakin yhdeksälle eri kielelle. Kirjan sisältöä hyödynnettiin myös myöhemmissä maailmankuvauksissa. Josephine Waters Bennett (1954) *The Rediscovery of Sir John Mandeville*, New York: Modern Language Association of America, 219–243. Matkakirjojen suosiosta ks. Donald R. Howard (1980) *Writers and Pilgrims: Medieval Pilgrimage Narratives and Their Posterity*, Berkeley: University of California Press, 11–30.

5. Kirjoittaja kertoi olevansa kotoisin St. Albansin kylästä Englannista. Mandevillen todellista henkilöllisyyttä, kansallisuutta tai kirjan kirjoituspaikkaa, ei tiedetä. Vrt. Bennett (1954) 90–216; Malcolm Letts (1949) *Sir John Mandeville: The man and his book*, London, 13–17; M.C. Seymour (toim.) (1967) *Mandeville's Travels*, Oxford: Oxford University Press, xiii sekä M.C.Seymour (toim.) (2002) *The Defective Version of Mandeville's Travels*, The Early English Text Society, Oxford: Oxford University Press, xi.

6. Teoksen rakenteesta ja sen kirjoittajan tavasta koostaa kertomustaan, Bennett (1954) 26–35, 54–68. Vrt. Seymour (1967) xii–xx.

7. John Mandeville *Mandeville's Travels, The Cotton version*, teoksessa Seymour (1967), 132.

8. Ks. E.G.R. Taylor (1953) 'The Cosmographical ideas of Mandeville's day', teoksessa Malcolm Letts (toim.) *Mandeville's Travels in two volumes, incl. The Egerton, Paris and Bodleian texts, and translations from Von Diemeringen's German version and the vulgate Latin version*, Lontoo: Hakluyt Society, li–lix.

9. Joachim Knappe (2000) 'Historia, Textuality and Episteme in the Middle ages', teoksessa Tuomas M.S. Lehtonen & Päivi Mehtonen (toim.) *Historia The Concept and Genres in the Middle Ages*, Commentationes Humanarum Litterarum 116, Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 20–21.

10. Christiane Deluz (1988) *Le livre de Jehan de Mandeville, une "Géographie" au XIVe siècle*, Louvain-la-Neuve: Université catholique de Louvain, passim, mutta etenkin 363–367.

11. Raamatun asemasta auktoriteettinä A.J. Minnis (1988) *Medieval Theory of Authorship, Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 33–39. Ks. myös Päivi Mehtonen (1992) *Totuudellisuuden taito – Sepitteiden asema 1100-luvun ja 1200-luvun alun latinankieli-*

ainakin näin jälkikäteen tarkasteltuna toimivaksi. Kirjaa kopioitiin ja käännettiin huomattavan nopealla tahdilla.¹²

Mandevillen tapa koostaa matkakuvausta on mielenkiintoisella tavalla linjassa lähes sata vuotta aiemmin kirjoittaneen opineen Roger Baconin (n. 1214–92) *Opus majus* -teoksessaan (1267) esittämien ajatusten kanssa. Bacon muun muassa toteaa havainnoinnilla saatavan tiedon olevan kaikkein todenmukaisinta, ja auktoreilta saadun tiedon johtavan usein harhaan. On toki muistettava, ettei Baconkaan kehota hylkäämään aiempia auktoireita.¹³

Baconin *Opus majus* ei kokonaisuudessaan levinnyt kovin laajaan käyttöön. Monet tutkijat ovatkin pitäneet Baconia jonkinlaisena yksittäisenä uuden ajan airuena havaintoja korostavien sekä auktoireihin epäilevästi suhtautuvien ajatustensa osalta. Edward Grant edustaa päinvastaista näkemystä. Hän toteaa Baconin olleen tiettyssä mielessä etulinjassa, mutta muistuttaa samankaltaisten ajatusten toistuvan Baconin elinaikana, ja etenkin 1300-luvulla, myös lukuisten muiden ajattelijoiden kirjoituksissa.¹⁴ Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista tarkastella lähes sata vuotta Baconin *Opus majus* -teoksen jälkeen kirjoitetun *Mandevillen matkojen* kirjoittajan tapaa rakentaa teoksestaan uskottavaa silminnäkijäkuvausta.

Jälkipuolisko *Mandevillen matkoista* pohjautuu lähes yksinomaan Odoricus Pordenonelaisen¹⁵ (k. 1331) vuonna 1330 kir-

sessä kirjallisuusteoriassa, Tampere: Tampereen yliopisto, 14–18.

12. Vuonna 1371 oli jo olemassa varsin korruptoitunut pariisinranskalainen teksti, joten mantereella oli oltava tekstiä jo useampi tekstisukupolvi. Jo 1400-luvun alussa kirja oli käännetty käytännössä kaikille merkittäville Euroopassa käytetyille kielille. Bennett (1953) 135–146, 219–220.

13. Roger Bacon *Opus majus*, teoksessa John Henry Bridges (toim.) (1900) *The 'Opus Majus' of Roger Bacon, edited with Introduction and analytical table*, Lontoo: Williams and Northgate, vol.I. 6–7 ja vol.II. 167–168.

14. Grant (2001) *passim*, mutta etenkin 160–182.

15. Fransiskaani-veli Odoricus matkusti itään joko vuonna 1314 tai 1315. Hän vietti Persiassa seitsemän vuotta, josta jatkoi kohti Intiaa. Odoricus onnistui pääsemään aina Kiinaan asti. Hänen matkansa kulki kenties ensimmäisenä eurooppalaisena Sumatran, Jaavan ja Borneon kautta. Odoricus asui Pekingissä kolme vuotta. Hänen matkakuvauksensa oli varsin kopioitu,

joitettuun matkakertomukseen.¹⁶ Kun Mandeville alkaa kirjan puolivälissä käyttämään Odoricuksen kertomusta, tapahtuu tekstissä selvä muutos. Pyhiinvaellusopas muuttuu maailmankuvaukseksi. Symbolisessa taitekohdassa Mandeville kirjoittaa Nooasta ja hänen arkistaan, osoittaen näin myös lukijoilleen astuvansa uuteen ja tuntemattomaan maailmaan.¹⁷

Tästä taitekohdasta eteenpäin *Mandevillen matkat* on kuin muunneltu versio Odoricuksen Kiinan matkasta. Tekstien samankaltaisuudesta huolimatta eroja löytyy sekä yksityiskohdissa että ideatasolla, ja kohdat joissa Mandeville jäljentää tekstiä sellaisenaan ovat todella harvinaisia.¹⁸ Vaikka *Mandevillen matkat* on ollut perusteellisen teksti- ja lähdeanalyysin kohteena jo 1800-luvulta lähtien,¹⁹ ei näiden kahden teoksen keskinäisen riippuvuuden avaamia mahdollisuuksia ole juurikaan tutkimuksessa hyödynnetty. Samoin avoimeksi on jäänyt kysymys, miksi aikana, joka on totuttu liittämään vielä auktoriuskon kultakauteen, pääasiassa teorioihin sekä kirjallisuuteen perehtynyt kirjoittaja päätyi kirjoittamaan maailmankuvauksensa silminnäkijän näkökulmasta.

mutta Odoricusta pidettiin usein Mandevillen matkakumppanina ja *Mandevillen matkoja* päälähteenä kyseisestä matkasta. John Moorman (1968) *A History of the Franciscan Order; From its Origins to the year 1517*, Oxford: Calrendon Press, 430, sekä Henry Yule (1915) *Cathay and the way thither: being a collection of medieval notices of China* Vol II, Lontoo: Hakluyt Society, 31–34.

16. Malcolm Lettsin editoima *Egerton MS.* on 220 sivua pitkä, M.C. Seymourin *Cotton MS.* 230 sivua. Mandeville käyttää Odoricusta *Egertonissa* 118 sivun, *Cottonissa* 125 sivun, osiossa kirjan puolivälissä viimeiselle sivulle asti. Osiossa on laskutavasta riipuen vain 7–10 yli sivun pituista kuvausta, joissa Mandeville ei ole käyttänyt pääasiallisena lähteenään Odoricusta. Pienempiä muutoksia on poikkeuksetta joka sivulla. Arviolta n. 70–80% kirjan jälkimmäisen puoliskon sisällöstä juontaa suoraan Odoricukselta.

17. Mandeville (editio 1967) 109. Ks. jaosta Bennett (1954) 40–45.

18. Pienten muutosten luettelointi ei ole järkevää, sillä Mandevillen käyttämää Odoricuksen käsikirjoitusta ei varmuudella tiedetä. Todennäköisesti hän käytti Jean le Longin vuonna 1351 ranskaksi kääntämää koostettua matkakertomuksista. Seymour (1967) xiv.

19. Ks. P. Hamelius (1923) *Mandeville's Travels, edited from Ms. Cotton titus c. XVI, in the British museum, vol II: Introduction and Notes*, Lontoo: Early english text society, *passim*.

Mandeville maan pyöreystä sekä antipodeista

Olen jakanut Mandevillen Odoricuksen matkakuvaukseen tekemät muutokset viiteen eri tyyppiin. Vertaamalla *Mandevillen matkoja* Odoricuksen kuvaukseen nähdään, että tekstiin on lisätty, joko (1) yksityiskoh- tia ja lyhyitä suoria lainauksia muista lähteistä, (2) muutoksia alkuperäisen lähteen peittämiseksi, (3) muutoksia lukumääriin tai muihin kuvattuihin ominaisuuksiin, (4) pidempiä omia kuvauksia, tai teksti on yhdistelty lukuisista lähteistä niin, ettei yhtä tai muuta helposti rajattavaa määrää alkuperäislähteitä ole enää löydettävissä, sekä (5) ideologisia tai asenteellisia muutoksia. Tyyppiin (4) kuuluva selvästi erottuva ja kohtalaisen yksiselitteisesti kontekstuoitava muutos on Mandevillen tekemä lisäys maapallosta ja sen ympäripurjehtimis- ja asumiskelpoisuudesta.²⁰

Mandevillen koostaessa kirjaansa maan pyöreys oli yleisesti tunnettu tosiasia.²¹ Vain harvat oppineet olivat Pythagoraan (n. 530 eKr.) jälkeen esittäneet maan olevan jotain muuta kuin pyöreä pallo. Aristoteles (k. 322 eKr.) ilmoitti maan olevan pyöreä. Myös katolisen kirkon keskeiset auktorit, kuten kirkkoisä Augustinus (k. 430 jKr.), Isidorus Sevillalainen (k. 636) ja Bede Venerabilis (k. 735), olivat maan pyöreuden kannalla. Valtavirrasta poikkesivat vain harvat. Litteää maata kannattivat muun muassa Lactantius (k. 345) ja Kosmas Indicopleus (n. 530). He perustelivat ajatuksiaan filosofisista ja symbolisista lähtökohdista. Kosmaksen pyrki- myksenä oli rakentaa Raamatun kertoman pohjalta kuva maailmankaikkeudesta. Lactantius taas kielsi maan pyöreuden ottaes- saan kantaa antipodien²² olemassaoloon. Myöhemmin tämänsuuntaiset ajatukset esi- tettiin usein siinä muodossa, että maailma koostui litteästä maa-levystä pyöreän veden peittämän pallon päällä. Osin näistä ajatuk- sista kumpuaa sitkeästi elävä väärinkäsitys siitä, että keskiajalla maan luultiin olevan litteä.²³

Vaikka maan uskottiin olevan pyöreä, ei maapallon mantereiden sijainnista, luku- määrästään tai kaikkien asumiskelpoisuudes- ta suinkaan oltu *Mandevillen matkojen* kir-

joitusajankohtana yksimielisiä. Siten kirjan kannanotot maailman pyöreiden puolesta, ja ennen kaikkea ajatus siitä että maa on asutettu myös pallon alapinnalta, eivät suin- kaan olleet toisarvoisia. Asiasta oli keskus- teltu keskiajalla jo pitkään.²⁴

Mandeville aloittaa oman kertomuksensa maan pallonmuotoisuudesta, kun hänen seuraamassaan Odoricuksen kuvauksessa saavutaan alueille, joilla Pohjantähti näkyy enää heikosti ”maan alkaessa peittää sitä”.²⁵ Tämän jälkeen Mandeville selittää lukijoil- leen, etteivät ihmiset pallon alapinnalla pu- toa taivaankannelle. He myös uskovat eng- lantilaisten tavoin elävänsä maan yläpin- nalla:

Tiedäthän, että ne jotka asuvat kohden Eteläntähteä ovat jalanpohja jalanpohjaa vasten niiden kanssa jotka asuvat Pohjan- tähden alla, aivan kuten ne jotka asuvat alapuolellamme, ovat jalkapohja vasten jalkapohjaa. Sillä jokaisella osalla maata ja merta on asuttavat tai kulkukelpoiset tämän

20. Jaon perusteista tarkemmin ks. Antti Peltonen (2003) *Omnes gentes seruiant ei – Mandevillen matkojen subde Odoric Pordenonelaisen matkakertomuk- seen*, Yleisen historian pro gradu -tutkielma, Tampe- reen yliopisto, *passim*.

21. Johannes de Sacroboscon *Tractatus de Sphera* (en- nen vuotta 1230), jota mm. Roger Bacon todennäköi- sesti käytti *Opus majus*-teoksessaan (1267) kertoessaan maan pyöreystä (*Pars quarta, Capitulum X*), oli ai- kalaisten hyvin tuntema teos, eikä se juuri jätä sijaa vastaväitteille maan pallonmuotoisuudesta.

22. Antipodi tarkoitti toisiaan tasapainottavia maamas- soja vastakkaisilla puolin maapalloa. Usein määritel- mään liittyi kiinteästi ajatus tuolla mantereella elävis- tä ihmisistä. Mm. Isidorus Sevillalainen kirjoitti nel- jästä toisiaan tasapainottavasta mantereesta. Antipodi, eli neljäs maanosa, olisi tavoittamattomissa auringon kuumuuden takia (Isidorus Sevillalainen *Etymologia- rum sive originum*, Liber XIV: 5,17).

23. Jeffrey Russell (1991) *Inventing the Flat Earth – Columbus and Modern historians*, Westport: Praeger Publishers, *passim*, mutta etenkin 15–35. Ks. myös Vernon J. Bourke (1998) *Augustine and Columbus' Voyages*, teoksessa Joseph C. Schnaubelt O.S.A. & Frederick Van Fleteren (toim.) *Columbus and the New World*, New York: P.Lang, 13–16.

24. Lynn Thorndike (1949) *The Sphere of Sacrobosco and Its Commentators*, Chicago: The University of Chicago Press, 24–40.

25. Odoricus Pordenonelainen *Friar Odoric the Bohemian, of Friuli, in the province of Saint Antony; The Eastern parts of the world described*, Translated and edited by Sir Henry Yule, teoksessa Yule (toim.) (1915) vol II, 299.

puolen vastakohtansa. Ja sinun tulee tietää, näin minä käsitan ja ymmärrän, että Intian²⁶ keisarin pappiskuningas Johanneksen²⁷ maa, on meidän alapuolellamme [...] Ja heillä on päivä silloin kun meillä on yö, ja päinvastoin yö silloin kun täällä on päivä [...] Mutta kuinka yksinkertaisista oppimattomista ihmisistä vaikuttaa, etteivät ihmiset voisi kulkea maapallon alapinnalla putoamatta taivaankannelle. [...] Niin kuin me ajattelemme, että nuo ihmiset ovat meidän alapuolellamme, ajattelevat hekin että me olemme heidän alapuolellaan. Sillä jos ihmiset voisivat pudota maasta taivaankannelle, sitä suuremmalla syyllä maan ja veden, jotka ovat hyvin painavia, pitäisi pudota sille, mutta niin ei käy.²⁸

Maapallon pallonmuotoisuus on Mandevillen mukaan helppo havaita. Varmuuden asialle saa joko astronomisilla havainnoilla, tai yksinkertaisesti hankkimalla hyvän miehistön ja purjehtimalla maapallon ympäri. Mandeville kirjoittaa tarkkailleensa astrolabilla²⁹ Pohjantähden³⁰ käyttäytymistä matkansa aikana. Mitä etelämmäs matkataan, sitä alempana tähti näkyy. Samalla Mandeville seuraa astrolabin antamien as-

26. Ei nyky-Intia. Keskiajalla Intialla tarkoitettiin lukuisia eri alueita Aasiassa, joskus lähes koko Aasiaa.

27. Pappiskuningas Johannes (Presbyter Johannes, engl. Prester John) oli 1200-luvulla kristikunnan keskuudessa levinnyt legenda kaukana idässä (myöhemmin Afrikassa) sijaitsevasta valtavasta kristitystä kuningaskunnasta, jonka hallitsija olisi papin arvonien ottanut kuningas Johannes. Ks. legendasta tarkemmin Lev Nikolaevic Gumilev (1987) *Searches for an imaginary kingdom: The legend of the kingdom of Prester John*, Cambridge: Cambridge University Press.

28. Mandeville (editio 1967) 134–136. Käännös kirjoittajan.

29. Malcolm Letts väittää, että Mandevillen maininta astrolabista tuolla nimellä on ensimmäinen tunnettu, vaikka itse laite tunnettiin jo antiikissa; Malcolm Letts (1953) *Mandeville's Travels in two volumes, incl. The Egerton, Paris and Bodleian texts, and translations from Von Diemeringen's German version and the vulgate Latin version*, Lontoo: The Hakluyt society, 128 alaviite 1. Väite ei pidä paikkaansa, astrolabi mainitaan jo ainakin yhdessä viimeistään 1300-luvun alun Sacroboscon *de Sphaera* -teoksen käsikirjoituksissa (Library of Robert Garret MS 99). Ks. Thorndike (1949) 85; "Sumpto enim astrolabio sub stellate noctis claritate [...]".

30. Mandeville (editio 1967) 132: "sterre Transmontane", John Mandeville *Mandeville's Travels the Egerton text*, teoksessa Letts (1953), 128: "Polus Arcticus".

telukujen avulla maanpinnan kaareutumista.³¹ Lopulta saavutaan pisteeseen, jossa Pohjantähti katoaa näkyvistä ja Eteläntähti³² tulee näkyviin.

Maapallon pyöreyttä konkretisoidakseen Mandeville kertoo miehestä, joka purjehti niin kauas, että saapui maahan jossa puhuttiin hänen omaa äidinkieltään. Mies ei ymmärtänyt kiertäneensä maailman, vaan lähti vaivalloiselle paluumatkalle kiertäen lopulta maapallon toistamiseen.³³ Mandeville toteaa, että jos hänellä olisi ollut hyvä laiva käytössään, olisi hänkin purjehtinut kauemmas etelään. Hän olisi ehkä tehnyt jopa tuon vaarallisen matkan maapallon ympäri.³⁴

Mandevillen tiedetään käyttäneen kuvauksessaan yhtenä lähteenä Johannes de Sacroboscon 1200-luvun alkupuolella ilmestynyttä teosta *Tractatus de Sphaera*,³⁵ joka oli käytetyin astronomian ja kosmografian oppikirja aina 1600-luvulle asti.³⁶ Sacrobosco kirjoitti muun muassa, kuinka maan pyöreys voidaan käytännössä havaita. Hän esitti, että jos matkaaja matkustaisi riittävän kauas etelään, hän havaitsisi pohjoisten tähtien laskevan kohti taivaanrantaan ja lopulta katoavan. Samalla matkaaja näkisi uusia ja tuntemattomia tähtiä nousevan eteläiselle taivaalle.³⁷ Tämä on kuin suoraan matkaaja John Mandevillen kynästä. Tietyissä mielessä Mandevillen kertomusta voitaisiin pitää jopa Sacroboscon esittämän teorian käytännön todistuksena.

Keskustelu yliopistoissa

Ei ole aivan mahdoton ajatus, että yksi *Mandevillen matkojen* kirjoittamisen keskeisistä motiiveista olisi ollut kannanotto antiopodien olemassaolon puolesta. Kieltämät-

31. Mandeville (editio 1967) 133–134.

32. Mandeville (editio 1967) 132: "sterre Antarktyk", Mandeville (editio 1953) 128: "Pole Antarctic".

33. Mandeville (editio 1967) 135.

34. Mandeville (editio 1967) 133, 223.

35. Seymour (1967) 277.

36. Sacroboscon *Sphaera* oli 1200-luvun lopulla käytännössä aihealueen ylin auktori. Se oli myös useiden yliopistojen tutkimusvaatimuksissa jo 1300-luvulla. Thorndike (1949) 1, 23 ja 42–43.

37. Iohannis de Sacrobosco *De Sphaera*, teoksessa Thorndike (1949), 82. Maininnat löytyvät myös ennen *Mandevillen matkoja* ilmestyneissä *De Sphaeran* käsikirjoituksissa.

tä monessa matkakuvauksessa matkaetappien luettelointi jäi toisarvoiseksi, ja kirjoittaja käytti matkaa lähinnä rakennusalustana vertauskuvalliselle tai täysin fiktiiviselle kertomukselle.³⁸ Matkakuvauksen suojissa oli mahdollista vaikkapa arvostella kotimaan olosuhteita, ja tehdä se vielä vierasmaalaisen suulla.³⁹ Näin teki Mandevillekin kirjoittaessaan kristikunnan rappiota kummastelevasta sultaanista.⁴⁰

Näitä vertauskuvallisia kertomuksia (*fabulae*) löytyy lähes jokaisesta keskiaikaisesta tekstistä. Esimerkiksi Robertus Anglicus (n. 1260) kommentaarissa *Sacroboscon Sphera* -teoksesta yhtenä argumenttina päiväntasaajan asumiskelpoisuuden puolesta on kertomus pyhästä miehestä, jolle henki lupasi tuoda joka vuodenaikaan tuoreita hedelmiä. Tuskin kukaan kommentaaria lukenut ajatteli Robertuksen todella kohdanneen tämän miehen, tai tällaisen miehen edes olevan olemassa. Kuitenkin todistus oli tärkeässä osassa oikean lopputuloksen löytämisessä. Tarina oli parhaimmillaan sekä viihdyttävä että opettava.⁴¹

Kun Mandeville mainitsee ohittaneensa päiväntasaajan, teko jonka mahdollisuutta jopa Sacrobosco epäilee,⁴² tulee samalla rat-

kaistua ikuisuuskysymys siitä, käykö kuumuus päiväntasaajalla ihmiselämälle mahdolliseksi. Kun teoretisoinnilla oli mahdollista päästä kahteen toistensa kanssa ristiriidassa olevaan johtopäätökseen, ratkaisivat havainnot.⁴³ Mandeville esittää itse havainneensa pappiskuningas Johanneksen valtakunnan olevan antipodina Euroopalle,⁴⁴ ja toteaa samalla enää vain ”yksinkertaisten oppimattomien ihmisten”⁴⁵ olevan toista mieltä asiasta.

Yksi tällaisista yksinkertaisista olisi aikoinaan ollut itse kirkkoisä Augustinus, joka piti ajatusta maan alapinnalla asuvista ihmisistä järjettömänä.⁴⁶ Mandeville sen sijaan kirjoittaa maapallon toisella puolen tapamiensa ihmisten tuntevan myös varhaisimmat kristinuskon opinkappaleet.⁴⁷ Näin olen he ovat kiistämättä osa samaa luomakuntaa, ja ovat kulkeneet päiväntasaajan yli ihmisten levittäytyessä kohti etelää. Mandeville ei mainitse Augustinusta nimeltä kirjassaan, mutta antipodien olemassaoloa pohtiville aikalaisille hänen kannanottonsa oli hyvin tiedossa.⁴⁸ Mandeville suuntaakin kritiikkinsä niihin kanssaihmiisiin, jotka olivat edelleen Augustinuksen kannalla, ei kirkkoisään itseensä.

Mandevillen toteamuksessa yksinkertaisista ja oppimattomista konkretisoituu auk-toreiden totuuden alisteisuus havainnoidulle todellisuudelle. Tämä on hyvä osoitus myöhäiskeskiaikaisen tietokäsityksen yhä koros-

38. Usein fiktiivisessä matkakuvauksessa matka toimi vain kertomuksen rytmittäjänä kuten Geoffrey Chaucerin (k. 1400) *Canterburyn tarinoita* -kertomuksessa 1300-luvun lopulta. *Mandevillen matkoja* monella tapaa muistuttava Thomas Moren *Utopia* (1516) kritisoi mm. taloudellista ja poliittista tilannetta. Myös myöhemmät kirjoittajat ovat käyttäneet matkakuvasta eräänlaisena troijan hevosenä. Jonathan Swiftin (k. 1745) *Gulliverin matkat* vuodelta 1726, on tästä hyvä esimerkki.

39. Keskiaikaisen auktorin oli mahdollista, ja hyväksyttävää, käyttää totuuden julkituomiseksi muun muassa kuvitteellisia keskusteluja. Käsité totuus oli varsin erilainen kuin mitä termillä nykyään ymmärretään. Ks. Knape (2000) 21; Jeannette M.A. Beer (1981) *Narrative conventions of Truth in the Middle Ages*, Genève: Droz, passim.

40. Mandeville (editio 1967) 100–102.

41. Robertus Anglicus *The Commentary of Robertus Anglicus*, teoksessa Thorndike (1949), 190–191. Totuudesta vertauskuvissa ja tarinoiden merkityksestä, Mehtonen (1992) 36, 51–66.

42. “[...] qui manent sub equinoctiali, si aliquis ibi manere possit.” Sacrobosco (editio 1949) 78. Jäljempänä hän kirjoittaa tiettyjen alueiden sekä navoilla että päiväntasaajan lähellä olevan asumiskelvottomia, joko kuumuutensa tai kylmyytensä takia. Vain leudon ilmaston alueet sekä pohjoisella että eteläisellä pallon-

puoliskolla ovat soveliaita ihmiselle. Sacrobosco (editio 1949) 94.

43. Ks. mm. Bacon (editio 1900) Vol.II 167–168.

44. Tämä saattoi olla vahvistamassa mm. Kristoffer Kolumbuksen uskoa siitä, että Intia olisi varsin lyhyen purjehdusmatkan päässä Euroopan länsirannikolta. Ks. Kolumbuksen käsityksestä maapallosta; Delno C. West (1998) *The Imagined World of Christopher Columbus*, teoksessa Schnaubelt & Van Fleteren (toim.) (1998), 87–97.

45. Mandeville (editio 1967) 135; “[...] how it semeth to symple men vnlearned that men ne mowe not go vnder the erthe [...]”

46. Augustinus *De ciuitate dei* liber XVI, 9: “Quod uero et antipodas esse fabulantur, id est, homines a contraria parte terrae, ubi sol oritur, quando occidit nobis, aduersa pedibus nostris calcare uestiga: nulla ratione credendum est.”

47. Mandeville (editio 1967) 227.

48. Augustinuksen kannanotto oli monille tärkein argumentti antipodeja vastaan. Tästä mm. Bennett (1954) 231–233.

tuneesta kaksijakoisuudesta. Varhaisten kirkkoisien kirjoituksista ja antiikin aukto-reilta periytyi edelleen maailmankäsityksen ensimmäinen taso. Toinen taso perustui henkilökohtaisiin kokemuksiin sekä silminnäkihavainnointiin. Nämä tasot eivät vielä olleet ristiriidassa keskenään, vaan muodostivat yhdessä todellisuutena käsitetyn kokonaisuuden.⁴⁹

Myöhäiskeskiajan kuluessa painopiste siirtyi yhä enemmän kohti silminnäkiäin havaitsemaa reaalista todellisuutta. Tämä vähittäinen siirtyminen näkyy myös uudentyyppisissä portolaanikartoissa, jotka oli tarkoitettu merenkävijöiden avuksi. Kun karttoja käytettiin käytännön navigointiin, jäi niiden aiempi runsas symbolinen sisältö toisarvoiseksi ja rannikot pyrittiin esittämään mahdollisimman todenmukaisina.⁵⁰

Ei ole silti yllätys, että kirkon varhaisten aukto-reiden teksteihin kriittisen suhtautumisen mahdollistaneet Aristoteleen opit nähtiin joissain piireissä liiankin tulenarkoina. Vaikka kirkon kielteistä suhtautumista uusiin ajatuksiin on usein väärin perustein ylikorostettu, tulivathan useimmat näistä ajattelijoina juuri kirkon piiristä, ja he saattoivat jopa pitää hallussaan korkeaa kirkollista virkaa,⁵¹ ei suhtautuminen kirkkoisien kirjoituksia epäileviin ollut suinkaan varauksetonta. Keskustelun kohteena olleita aihealueita yritettiin ajoittain rajoittaa.

Usein käytetty esimerkki on vuoden 1277 maaliskuussa Pariisin piispan toimesta tuomitut 219 Aristoteleen ajatuksiin pohjannutta teoriaa. Mutta myös tässä prosessissa oma roolinsa oli Pariisin yliopiston sisäisillä kiistoilla sekä valtiopolitiikalla.⁵² Ajoittaisista rajoituspyrkimyksistä huolimatta keskiaikaisissa yliopistoissa sai suhteellisen vapaasti esittää mullistaviakin ajatuksia, eivätkä mahdolliset harhaoppisuudet yleensä aiheuttaneet yliopiston sisäisiä kurinpidollisia toimia ankarampia rangaistuksia.⁵³

Myös John Mandeville oli todennäköisesti laajentanut maailmankuvaansa jossain eurooppalaisessa yliopistossa.⁵⁴ Vuonna 1329 Pariisin yliopistossa on kuin kiusaksi kirjoilla tutulta kuulostavat *Johannes de Sancto Albano* ja *Johannes Mande viliani*, jotka

tuskin välttyivät tuolloin vilkkaana käydystä keskustelusta maan pyörimisliikkeestä sekä napa-alueiden ja päiväntasaajan asumiskelpoisuudesta.⁵⁵ Muun muassa Robertus Anglicus oli luennoinut antipodeista Pariisin yliopistossa 1200-luvun loppupuolella. Hänen mukaansa yksi maan alapuolen asumiskelpoisuutta vastustavista argumenteista on se, ettei tiedetä ketään joka olisi asunut tai matkustanut siellä.⁵⁶ Mandevillelle oli siis tilausta.

Robertus kallistui puoltamaan päiväntasaajan ja sen eteläpuoleisten alueiden asumiskelpoisuutta. Tosin hän piti hyvin todennäköisenä, että vesi estää näillä alueilla asuminen.⁵⁷ Nämä Sacroboscon kirjoituksiin pitkälti pohjanneet ajatukset olivat toistuneet hyvin samankaltaisina ennen Anglicusta Pariisissa vaikuttaneen Roger Baconin *Opus majus* -teoksessa.⁵⁸ Keskustelu tuskin taukosi yliopistossa näiden ajattelijoiden pohdintoihin. Ainakin Firenzessä ja Bolognassa aihe oli ajankohtainen koko 1300-luvun alun, ja *Mandevillen matkojen* ilmestymisen aikoihin Pariisin yliopistossa aiheesta luennoivat Dominicus de Chivasso sekä Nikolaus Oresme (k. 1382).⁵⁹

49. Beer (1981) passim, etenkin 10.

50. Peter Whitfield (1998) *New Found Lands, Maps in the history of Exploration*, London: The British Library, 22–52.

51. Rodney Stark (2003) *For the Glory of God – How Monotheism led to Reformations, Science, Witch-hunts and the end of Slavery*, Princeton: Princeton University Press, 134–150.

52. Grant (2001) 12–13, 214–217. Ks. myös Virpi Mäkinen (2003) *Keskiajan aatehistoria – Näkökulmia tieteen, talouden ja yhteiskuntateorioiden kehitykseen 1100–1300 -lukuilla*, Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 106–108.

53. Mullistavista ajatuksista hyvä esimerkki on ruumiinavausten tuleminen osaksi yliopistojen lääketieteen ja anatomian opetusta viimeistään 1300-luvun loppupuolella, tästä Grant (2001) 110–113. Harhaoppeihin suhtautumisesta yliopistoissa ks. Mäkinen (2003) 96–108.

54. Taylor (1953) li–lxiii.

55. Emme voi tietää ovatko nämä yksi ja sama henkilö, ja onko kyseessä matkakirjailija Mandeville St. Albansista. Bennett (1954) 199–202.

56. Robertus Anglicus (editio 1949) 189–190, 193.

57. Robertus Anglicus (editio 1949) 193.

58. Bacon (editio 1900) Vol.II 127–139, sekä maan pyöreyydestä tarkemmin 152–159.

59. Bartholomeus Parmalainen luennoi aiheesta Bolognan yliopistossa vuonna 1297, Bolognassa luennoi myös Cecco d'Ascoli aiheesta ennen vuotta 1324, jol-

Myöhemmin Oresme käänsi mahdollisesti Ranskan kuninkaan Kaarle V:n pyynnöstä neljä Aristoteleen tekstiä latinasta ranskaksi. Jokainen käännöksistä sisälsi Oresmen oman kommentaarin aiheesta. Näistä vuonna 1377 valmistunut kommentaari *De caelo et mundo* -teokseen viipyili useaan otteeseen antipodien ja maapallon asumiskelpoisuuden ympärillä.⁶⁰ Aihe oli edelleen suuren kiinnostuksen kohteena. Niinpä ei ollut mitenkään outoa, että asian tietyissä mielessä ratkaissut *Mandevillen matkat* levisi käytännössä kaikkialle läntiseen kristi-kuntaan.

Aristoteleen tekstien käännöstyön tilan- nut Ranskan kuningashuone saattoi osaltaan olla vaikuttamassa myös *Mandevillen matkojen* tehokkaaseen leviämiseen. Sillä vuon- na 1356 Poitiersin taistelussa englantilaisten panttivangiksi ottama Ranskan kuningas, Kaarlen V:n isä Juhana II, piti hoviaan Lon- toossa aina kuolinvuoteensa 1364 asti. Eten- kin filosofiasta ja maailmankuvauksista kiin- nostunut kuningas sai elää suhteellisen vapaasti, hän muun muassa osti ja kopioitutti lukuisia käsikirjoituksia. Näin ollen Poitier- sin taistelun jälkeen kirjallisuutta siirtyi run- saasti panttivankien omaisten toimesta Eng- lannin kanaalin yli molempiin suuntiin.⁶¹

Havaintojen merkitys

Keskustelu antipodeista saattoi olla yksi syy sille, miksi Mandeville kirjoitti silminnäki- jän näkökulmasta. On kuitenkin hyvä muis- taa Mandevillen tehneen lähteidensä teks- tiin useita muutoksia, joiden pääasiallisena tarkoituksena oli tehdä lopputulos uskot- tavammaksi.⁶² Niinpä useista *Mandevillen matkoista* löytyvistä lisäyksistä, kuten anti- podikannanotoistakin, on helppo havaita yhtymäkohtia skolastikkojen⁶³ ja edellisen vuosisadan oppineiden kirjoituksiin. Monet Mandevillen Odoricuksen kuvaukseen tekemistä muutoksista ovat hyvin linjassa Roger Baconin *Opus majus* -teokseen kir- jaamien oppineen ja filosofin totuuden et- simisen peruseräaatteiden kanssa.

Bacon erittelee kirjassaan virheellisiin käsityksiin johtavia tekijöitä, ja kirjoittaa kuinka todellinen tieto saavutetaan. Hänen mukaansa yleinen virhe on sokea luottamus

auktoreihin, vielä huonommin käy jos ei edes ymmärrä, mitä auktorit alun perin tar- koittivat. Bacon kirjoittaa, että todenmukai- sen teorian olisi oltava yhtäpitävä havain- tojen kanssa. Eikä hänen mukaan totuuteen päästä koskaan, jos havaintojen puuttues- sa kirjoittaja ei käytä edes omaa harkinta- kykyään. Kaikkea aiempaa tietoa tulisi aina tarkastella kriittisesti, ja jos mahdollista, teo- riaa olisi verrattava käytännön havaintoihin. Bacon korostaa, ettei kukaan ole erehtymä- tön, ei edes suuri filosofi Aristoteles. Kriit- tisyys ei kuitenkaan tarkoita ennakkoluu- loja, sillä ennakkoluuloisuus on Baconin mukaan suurin kaikista virheistä.⁶⁴

Asioiden olemuksen selvittäminen muo- dostuikin uusien yliopistojen keskeiseksi tavoitteeksi. Tämä tavoite pyrittiin saavut- tamaan asettamalla pohdinnan alainen asia lukuisten kysymysten kohteeksi. Maailman olemusta ratkottiin muun muassa kysymäl- lä onko salamointi taivaasta laskeutuvaa tulta, ja onko tyhjiön olemassaolo mahdol- linen. Kysyttiin myös onko olemassa todell-

loin luennot keskeytettiin inkvisitiion toimesta. Ugo de Castello kirjoitti oppilaidensa pyynnöstä Firenzen yliopistossa kommentaarin Sacroboscon Spherasta vuonna 1337. Thorndike (1949) 28–38.

60. Nikolaus Oresme *Le livre du ciel et du monde*, teoksessa Albert D. Menut & Alexander J. Denomy, C.S.B. (toim.) (1968), *Le livre du ciel et du monde, Translated with an Introduction by Albert D. Menut*, Madison, Milwaukee and London: The University of Wisconsin Press, 331–349 ja 351–352.

61. Menut & Denomy (toim.) (1968) 5–9. Ranskan kuninkaan panttivankeudesta ks. tarkemmin May McKisack (1991) *The Fourteenth Century. 1307–1399*, Oxford: Oxford University Press, 138–142. Sekä kir- joista Bennett (1954) 172–73.

62. C.W.R.D. Moseley (1974) 'The Metamorphoses of Sir John Mandeville', *The Yearbook of English Studies* 4 1974, Modern Humanities Research Association, 6. Ks. myös Peltonen (2003) passim.

63. Skolastikon pyrkimyksenä oli muodostaa tietystä aihepiiristä tai auktorin ajatuksesta mahdollisimman järjestelmällinen ja tarkka esitys. Usein esitys tehtiin kirjallisen kommentaarin muodossa, joka sisälsi kuta- kin ajatusta puoltavat ja vastustavat argumentit, sekä kirjoittajan oman perustellun johtopäätöksen argumen- toinnin kohteena olevasta asiasta. Grant (2001) 103–108.

64. Baconin mukaan teorian tulisi olla yhtäpitävä ha- vaintojen kanssa; mm. Bacon (editio 1900) Vol.II. 167–168. Auktoreilta saatu tieto antaa harvoin totuuden; mm. Bacon (editio 1900) Vol.I. 6–7. Ennakkoluulois- ta, ja kuinka tietämättömät käyttävät auktoireita vää- rin; mm. Bacon (editio 1900) Vol.I. 9.

lista äärettömyyttä, voiko äärellisessä tilassa esiintyä ääretön voima ja onko mahdollista kiihdyttää jokin äärellinen kappale äärettömään nopeuteen. Kysymys johon Mandeville osaltaan kirjallaan vastasi, kuului: onko koko maapallo asumiskelpoinen?

Yliopistoissa näiden kysymysten esittäminen oli opetuksessa keskeistä. Jokaiselle kysymykselle etsittiin parhaat sitä vastustavat sekä puoltavat argumentit, joista argumentoija päätteli oliko kielteinen vai myönteinen vastaus todennäköisempi. Päättelyn lopputuloksen kannalta oli tärkeää, että kysyjä otti huomioon molemmat kannat. Hänen oli myös perusteltava miksi toista kantaa edustavat argumentit ovat heikompia kuin toiset. Voidaan sanoa, että yliopistoissa institutionalisoitiin ja oikeutettiin ensimmäistä kertaa ihmisluonteelle ominainen uteliaisuus.⁶⁵

Kaiken kyseenalaistamiseen tottuneelta nykylukijalta jääkin helposti huomaamatta Mandevillen ilmeisen keskeinen tavoite pyrkiä aina vastaamaan kysymykseen; miksi asiat olivat niin kuin ne olivat? Bacon kehotti suhtautumaan auktoriteetteihin kriittisesti, ja Mandeville noudatti tätä periaatetta lukuisissa kohdin kirjaansa. Jo kirjansa alkumetreillä Mandeville toteaa pyramideista, etteivät ne suinkaan ole hautoja. Haudoiksi niitä oli väittänyt Mandevillen käyttämä William Boldenselelainen Pyhälle maalle tekemän matkansa Itinerariossa.⁶⁶ Mandeville kertoo havainneensa, että:

Nämä ovat Joosefin vilja-aittoja, jotka rakennettiin kuningas Faaraon unessa näkemien seitsemän tyhjän vehnäntähkän ennustamina säilyttämään viljaa seitsemän kuivan vuoden ajaksi, kuten Raamatun ensimmäinen kirja kertoo. [...] Eikä todellakaan ole uskottavaa että ne olisivat hautoja, sillä ne ovat sisältä tyhjiä ja niissä on sisäänkäynnit sekä portit. Ja sitä paitsi järkikin sanoo, etteivät haudat ole niin korkeita.⁶⁷

Tämä uskomus oli myöhäiskeskiajalla hyvin yleinen.⁶⁸ Antaessaan silminnäkijän vahvistuksen uskomukselle Mandeville lisäsi koko kertomuksensa uskottavuutta. Kirjoit-

tajan oli saatava lukijat vakuuttuneiksi kirjoitetun totuudellisuudesta. Hyvä esimerkki samankaltaisen strategian noudattamisesta on pisalaisen Rustichellon kirjoittama legenda kuningas Arthurin hovista. Myös sen alkupuheessa todisteltiin Arthurin legendan todenperäisyyttä, sillä samat lukijoita kiinnostaneet kertomukset olisivat todennäköisesti menettäneet arvonsa, jos ne olisi tiedetty jo etukäteen kuvitelmiksi.⁶⁹

Baconin ihanteiden mukaisesti Mandeville jatkaa tarkkaa havainnointia koko kuvitteellisen matkansa ajan. Hän selvittää, miksei intialaisissa laivoissa ole rautanauloja, kuten Odoricus oli ohimennen maininnut. Tämä johtui meressä olevasta suuresta määrästä magneettisia adamant-kiviä. Näkihän Mandeville omin silmin kuinka rautaa sisältävät laivat olivat haaksirikkoutuneet muodostaen kokonaisia saaristoja.⁷⁰ Samoin päästessään nuoruudenlähteen äärelle, maistoi Mandeville vettä nähdäkseen pitävätkö siitä kertovat tarinat paikkansa. Ehkä vesi ei ihan ikuista nuoruutta tuonut, mutta ihmeen virkistävää se oli:

Minä join siitä kolmesti tai neljästi, ja minusta tuntuu että aloin voida heti paremmin. Jotkut väittävät että se on nuoruudenlähde, sillä ne jotka siitä usein juovat näyttävät aina nuorilta ja elävät ilman sairauksia. Ja sanotaan että tämä lähde virtaa Paratiisista, ja on siksi niin tehoava.⁷¹

Baconin mukaan suurin virhe totuutta etsiessä oli ennakkoluuloisuus, ja siitä Mandeville pyrki eroon parhaansa mukaan. Tämä näkyy lukuisista hänen tekemistään muutoksista ja lisäyksistä. Pääasiallinen havainto on, ettei Mandeville tuomitse tai arvota näkemäänsä. Tekstistä on poimittavissa lukuisia kohtia, joissa Odoricus on tuominut näkemänsä pakanallisena tai inhottavana, mutta Mandeville tyytyy vain kuvailemaan mitä tapahtuu.⁷² Odoricus ei ole missään mielessä esimerkkitapaus vieraisiin kulttuureihin ja tapoihin halveksuen suhtautuvasta kirjoittajasta. Niinpä on huomion arvoista, että Mandeville muokkasi Odoricuksen asenteita vielä ymmärtävimmiksi. Selvimmin Mandevillen tekstin erot Odori-

cukseen näkee kohdissa, joissa Mandeville Odoricuksen tuomitsevan linjan sijaan perustelee tapahtumaa tai asiaa hyväksyvästi.⁷³

Erittäin voimakas kontrasti on katkelmissa, joissa Mandeville löytää Odoricuksen paheksumalle toiminnalle tukea Raamatun teksteistä. Kun Odoricus esimerkiksi toteaa alastomina kulkevien sumatralaisten vertaavan itseään Aatamiin ja Eevan, lisää Mandeville asukkaiden paheksuvan niitä, jotka vaatetuksellaan häpeävät Jumalan luomistyötä.⁷⁴ Mandeville jatkaa, ettei tuolla saarella tunneta avioliittoa. Odoricus on omassa tekstissään lähinnä hämmästynyt saarelaiden yhteisomistuksen laajuudesta, mutta Mandeville toteaa paikallisten sanoneen muulla tavoin toimimisen olevan syntiä.⁷⁵ Ikään kuin yhteenvetona Mandeville muistuttaa vielä, että:

Sinun tulee ymmärtää, että kaikissa näissä maissa ja jokaisessa valtakunnassa kaikilla erilaisilla ihmisillä, joista olen puhunut aiemmin, on kaikilla omia uskomuksia ja lakeja, mutta heidän joukossaan ei ole ketään jolla olisi järkeä ja ymmärrystä – mitä suurimmalla osalla on – eikä silti kunnioittaisi tiettyjä meidän uskomme uskonkappaleita tai uskomme hyviä osia; he uskovat Jumalaan joka loi kaikki asiat sekä maailman, ja he kutsuvat Häntä luonnon Jumalaksi⁷⁶, sillä profeetta sanoo *Et metuent eum omnes fines terre*⁷⁷, ja myös toisaalla *Omnes gentes seruiant ei*⁷⁸, eli Kaikkien ihmisten tulee palvella Häntä. Mutta he eivät kykene kertomaan täydellisesti [Jumalasta, eivätkä kolminaisuudesta]⁷⁹, sillä ei ole ketään joka opettaisi heitä. He käyttävät näin ollen ainoastaan tervettä järkeään.⁸⁰

Kyseinen kohta on herättänyt huomiota monien muidenkin Mandevilleä lukeneiden silmissä.⁸¹ Eikä ihme, sillä Mandevillen ajatus siitä, että järjen käyttö johtaa luonnolliseen uskoon ja korkeaan moraaliin, on kuin suoraan skolastikoiden aristoteelisista opeista poimittu. Lukuisten muiden myöhäiskeskiaikaisten ajattelijoiden tavoin myös Tuomas Akvinolainen (1225/27–1274) oli kir-

joittanut aiheesta. Hänen mukaansa jokainen ihminen tunsi hyvän ja pahan eron luonnostaan, ja jokainen ihminen pyrki toiminnassaan luonnollisesti kohti autuutta. Ihmisluonto sisälsi siis luonnollisen moraalilain peruseriaatteet.⁸²

Mandevillen moniulotteinen sanoma

Mandevillen matkat on huolella koostettu kokonaisuus. Aiempien auktorien tekstejä toisiinsa yhdistelemällä ja muokkaamalla luotiin kuva hyvin uskottavasta maailmanmatkaajasta. Voidaan ajatella, että Mandevillen oli otettava kantaa maapallon alapuolen asumis- sekä ympäripurjehtimiskelpoisuuden puolesta nimenomaan kirjansa

65. Grant (2001) 356–364.

66. Ks. Letts (1949) 46–47.

67. Mandeville (editio 1953) 38. Käännös kirjoittajan.

68. Seymour (1967) 236.

69. Samainen Rustichello oli kirjuriina myös Marco Polon matkoissa. John Critchley (1992) *Marco Polo's Book*, Cambridge: Cambridge University Press, 2–6. Ks. täysin fiktiivisen kirjoituksen asemasta keskiajalla Jesse M. Gellrich (1985) *The Idea of the Book in the Middle Ages. Language theory, Mythology, and Fiction*, Ithaca: Cornell University Press, 17–28.

70. Vrt. Mandeville (editio 1967) 124, 195–196 ja Odoricus Pordenonelainen (editio 1915) 283.

71. Mandeville (editio 1967) 124. Käännös kirjoittajan.

72. Vrt. esim. Mandeville (editio 1967) 121–122 ja Odoricus Pordenonelainen (editio 1915) 295–296, sekä Mandeville (editio 1967) 146–147 ja Odoricus Pordenonelainen (editio 1915) 307–308.

73. Vrt. Odoricus Pordenonelainen (editio 1915) 320 ja Mandeville (editio 1967) 157.

74. Vrt. Mandeville (editio 1967) 131 ja Odoricus Pordenonelainen (editio 1915) 299–300.

75. Mandeville (editio 1967) 131. Vrt. Odoricus Pordenonelainen (editio 1915) 300.

76. Mandeville (editio 1967); "God of Nature", Mandeville (editio 1953) "God of kind", Mandeville (editio 1953, *Bodleian text*) "[...] whom they honoure and calle vpon", Mandeville (editio 1953, *Paris text*); "Dieu de nature".

77. *Biblia sacra vulgata* psalmi lxvi. 8.

78. *Biblia sacra vulgata* psalmi lxxi. 11.

79. Mandeville (editio 1953) 221; "But they cannot properly speak of God, and namely of the Trinity [...]".

80. Mandeville (editio 1967) 227. Käännös kirjoittajan.

81. Ks. muun muassa Antti Ruotsala (2001) *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other*; Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, Humaniora 314, Helsinki: Academia Scientiarum Fennicae, 135.

82. Ks. Mäkinen (2003) 151–153. Ks. aristoteelisestä ns. luonnollisesta moraalista myös Knuutila (1998) 19.

uskottavuuden takia. Nämä loivat vahvan perustan Mandevillen keskeisille ajatuksille.

Vertaamalla *Mandevillen matkoja* Odo-ricuksen kertomukseen nähdään, että Mandeville on työstänyt kirjassaan eniten suurkaanin hallitseman Kiinan ja pappiskuningas Johanneksen valtakunnista kertovia osuuksia. Erilaisten pienten muutosten ja pidempien lisäysten määrä on suurimmillaan niistä kertovissa katkelmissa. Mandevillen lähteiden käyttö on kyseisissä kohdissa myös luovempaa kuin missään muualla kirjan jälkipuoliskolla.

Mandevillen matkoissa sekä Kiina että pappiskuninkaan hallitsema Intia näyttävät suunnattomina yhtenäisinä valtakuntina, joissa vallitsee sisäinen rauhan tila. Valtakuntien kuvaukset etenevät mielenkiintoisessa järjestyksessä. Mandeville esittelee ensin pakanallisen Kiinan, jonka hallitsija suhtautuu periaatteessa myönteisesti kristittyihin. Suunnattoman rikkaan Kiinan jälkeen Mandeville kuvaa legendaarista kristityn pappiskuninkaan hallitsemää Intiaa. Tämä lukuisten kristittyjen kuningaskuntien yhteenliittymä osoittaa lukijalle, että myös kristittyjen on mahdollista elää keskinäisessä sovussa ja rauhassa kuten pakanallisessa kaanin valtakunnassa.⁸³

Kerrottuaan Kiinasta ja pappiskuninkaan valtakunnasta Mandeville kertoo kansasta, joka elää täydellisesti Raamatun kymmenen käskyn mukaisesti. He eivät ylpeile eivätkä valehtele, ja noudattavat kultaista sääntöä; se minkä toivoisit tekeväsi itsellesi, tee myös muille. He eivät tavoittele maallista omaisuutta eivätkä peri vuokraa lainaamastaan, sillä kaikki on yhteistä. Maassa ei tunneta varkauksia, murhia eikä sotaa. Sääkin on aina lauhkea. Mandevillen mukaan he myös elävät pisimpään kaikista maailman ihmisistä. Maalla on kuningas, mutta hänen tehtävänsä ei ole hallita vaan opettaa. Mandeville toteaa, että vaikka nämä ihmiset eivät ole nimellisesti kristittyjä noudattavat he luonnostaan kristinuskon opinkappaleita. Mandeville muistuttaa, että emme voi tietää ketä Jumala rakastaa ja ketä hän vihaa. Niinpä Mandeville uskoo Jumalan rakastavan heitä enemmän kuin niitä kristit-

tyjä, jotka noudattavat vain orjallisesti kristinuskon ulkoisia vaatimuksia, ja tekevät tämän vieläpä vain oman kunniansa vuoksi.⁸⁴

Yhtenäisyyden etuja ylistävien katkelmien yhteys läntisen kristikunnan tilanteeseen on ilmeinen. Englannin ja Ranskan välillä oli jo pitkään jatkunut sotatila. Vaikkei Mandeville mainitsekaan asiasta suoraan, osoittivat kirjan kertomukset kristittyjen sisäisen epäsovun mahdollisen yhteyden Euroopassa kuolemaa levittäneeseen Mustaan surmaan. Kukaan ei voinut olla näkemättä Mustan surman tuhoja, ja tautiepidemia oli monien mielestä Jumalan rangaistus syntisille.⁸⁵ Ajatus siitä, etteivät ihmiset joudu kärsimään taudeista, sairauksista tai luonnonmullistuksista, jos he elävät kymmentä käskyä noudattaen sopuisuudessa Luojansa, luonnon sekä toisten ihmisten kanssa, ei ollut sekään missään mielessä yleisestä mielipiteestä poikkeava.

On mahdotonta sanoa, onko Mandevillen mukaan Englannista katsoen vastakkaisella puolen maapalloa sijaitsevien itäisten valtakuntien kuvaus tukemassa kannanottoa antipodien puolesta, vai kannanotto antipodeista tukemassa noiden valtakuntien kuvausten uskottavuutta. Joka tapauksessa kyseisten alueiden tarkka kuvaaminen sai lukijan uskomaan Mandevillen vierailleen toisella puolen maapalloa. Myöhäiskeskiajalla kirjan kirjoittamisen syyt olivat yleensä hyvin moninaiset, niinpä usea kirjoittajan motiiveista jäi todennäköisesti jopa aikalaislukijalta havaitsematta.

Aristoteelis-platonistisessa ajatusmallissa jokaisella kirjalla tuli ainakin teoriassa olla jokin syvällisempi tarkoitus. Kirjan nähtiin usein symboloivan henkistä vaellusta, kasvua ja muutosta.⁸⁶ Kirjoittajan oli Mandevillen tavoin tunnettava aikakautensa normit totuudellisuudesta. Mandevillen ratkaisu yhdistää auktoreilta poimimansa tiedot yhden varsin uskottavalta vaikuttavan silminnäköijän havainnoiksi, ei ollut mikään satunnainen päätös. Myöhäiskeskiajalla kirjoittamista ohjasi voimakkaasti se mitä asiasta ennalta tiedettiin, mutta matkakertomusten pitkässä traditiossa silminnäköijän omat havainnot olivat aina olleet keskeisiä.

On sanottu, että vielä 1300-luvulla anatomian luennoilla ruumiinavausten yhteydessä alan auktoriteetin Galenoksen kirjoitusten kanssa ristiriitaiset havainnot kuitattiin johtuvan yksilöllisistä poikkeavuuksista.⁸⁷ Niinpä käytännössä pelkästä silminnäkkijäkuvauksesta koostuneen *Mandevillen matkojen* laaja suosio on osoitus muutoksesta ajatusmalleissa. Voidaan perustellusti väittää, että läntisessä Euroopassa 1300-luvulla uskottavan havainnoijan kirjoittaman kuvauksen totuusarvo oli vähintään yhtä suuri, jollei suurempi, kuin kirjoituksen, jonka tiedot lukija tiesi ammennetun yksinomaan aiemmilta auktoreilta. ■

83. Kaania käsitellään tarkemmin Mandevillen matkojen luvuissa xxiii–xxix, Mandeville (editio 1967) 154–194, jonka jälkeen keskitytään pappiskuningas Johannekseen, josta kerrotaan luvuissa xxx–xxxiv, Mandeville (editio 1967) 195–223, eli käytännössä kirjan loppuun asti. Johanneksesta kertovissa luvuissa pääpaino ei ole yhtä selvästi valtakunnan esittelyssä, kuin kaanista kertovassa osuudessa.

84. Mandeville (editio 1967) 211–217. Nämä yhdistelty useista eri lähteistä, pääosa materiaalista on todennäköisesti otettu nk. Pseudo-Kallistheneksen ajanlaskun alun tienoilla kirjoittamasta kertomuksesta Aleksanteri Suuren elämästä (lat. käännös 300-l *Res gestae Alexandri magni* ja 800-l *Nativitas et victoria Alexandri Magni regis*), ks. Letts (1949) 95–97.

85. Colin Platt (1997) *King Death, The Black Death and its aftermath in late-medieval England*, London: University College London, 8–10; Esimerkiksi Mandevillen kotipaikakseen väittämän St. Albansin luostari menetti vuoden 1349 Mustassa surmassa 46 veljeä, muun muassa luostarin apotin. Joissain osin Englantia kuolleisuus nousi jopa yli 70 prosenttiin, sen ollessa keskimäärin yli 20% väestöstä.

86. Minnis (1988) 28–29. Ks. myös kirjan symbolisesta roolista William R. Cook & Ronald B. Herzman (1983) *The Medieval World View, An Introduction*, New York: Oxford University Press, xx.

87. Mäkinen (2003) 88.